Farkas Péter

Európai szoftpornó, Grieg hattyúja és a szabad akarat

(in: Anachronia 16, Februar 2020, Hamburg)

A legszívesebben úgy képzelem el Európát, ahogy különös álmából felriadva, kócosan és hamvasan ül az ágya szélén, és próbálja megfejteni az álom titkát. Vagy ahogy kacagva bolondozik királyi pajtásaival a tenger partján, bőrén gyöngyöző vízcsepekkel, és még fogalma sincs arról, hogy nem sokára egy mitológiai weinstein fogja elrabolni, és ezzel a szellemtörténet egyik leghíresebb metoo esete lesz. Persze meglehet, hogy minden egészen másképpen történt. Fake news az egész.

Az álom egyébként arról szólt, hogy két földrész, asszonyok képében, versengeni kezdett Europáért. Az egyik Ázsia volt, a másiknak még nem volt neve. Vajon hogyan alakult volna a történelem, ha éppenséggel Ázsia nyer? Mert nomen est omen.

Az év úgy kezdődött, hogy meghalt az anyám. Kilencvennyolc éves volt. Akik ismerték az életkorát, szerették azt mondani, hogy szép kor. Rettenetes kor. Nyilván nem tudták, hogy miről beszélnek. Érthető, honnan is tudták volna. Egyik sem volt kilencvennyolc éves. Anyám egyébként teljesen egészséges volt. Kilencvennyolc évesen úgy is meghalhat az ember. Azon a napon, amikor az egyetlen még élő, csupán néhány hónappal idősebb barátnője meghalt Európa túlsó felén, Oxfordban, anyám elaludt a fotelban, és nem akart fölébredni. Mindenki az gondolta, már nem is fog. Nem tudta, hogy a Kató aznap meghalt, később sem mondtuk meg neki. Aztán mégiscsak fölébredt, de nem evett, nem ivott többé. Egy hét múlva aztán tényleg végleg elaludt. Az anyám és a Kató története körbeérte egész Európát. Az erdélyi Kézdivásárhelytől Oxfordig, Budapesttől Auschwitzig. Kézdivásárhelyt ma Târgu Secuiescnak hívják, Auschwitzot Oswiecimnek. Mert ahogy az előbb írtam: nomen est omen. A névváltozáshoz egyébként két világháború kellett és tizenhét + hatvanöt millió hulla. Minimum.

Anyám azt kívánta, hogy hamvait egy úgynevezett szórópacellában mossák el. Ehhez meg kellett várni, hogy fölengedjen a fagyott talaj, hogy anyámat *beengedje* a föld. Február végén Budapestre repültem a temetésre. Ragyogó, napfényes reggel volt, talán éppen olyan, mint amikor Europé és a hancurozó nimfák kiszaladtak a tengerpartra, csak nyilván valamivel hűvősebb. És a szóróparcella fölött kétpercenként húztak el a repülők, mert közel volt a repülőtér. A civilizáció haladása nemcsak abban mutatkozik meg, hogy elsőre tizenhét millió, aztán nem sokkal később már hatvanöt millió.

A temetés után a Kertész utcában, ahol fölnöttem és ahol az anyám meghalt, összejött a család. Anyám azt kívánta, hogy együnk-igyunk, érezzük jól magunkat, és meséljünk vidám történeteket róla. Így is történt. Este aztán már kissé fásultan kapcsolgattam a TV-t. Fölösleges volt. Mármint

kapcsolgatni, mert mindenhol ugyanaz ment. A szellem autodaféja. Nem, nem hittem, hogy ez a fasiszta szoftpornó lesz harminc évvel később.

Egy vagy talán két évvel évvel azelőtt, egy amerikában élő, török ismerősömmel utaztam a budapesti metrón. Emelkedtünk a végtelen mozgólépcsőn, a kétoldalt förtelmesen ránk vigyorgó Soros plakátok között. Multiplikált Judensau. Még a Der Stürmer is elégedett lett volna az arranzsírozással. Szégyen és undor. Ismerősöm egyébként, ahogy később mesélte, azt hitte, hogy valami kivénhedt népdalénekes koncertjét hirdetik. Különös asszociáció. Én mindenesetre úgy gondolom, hogy akik ezeket a plakátokat megterveztették, kiakasztatták és jólesőn vigyorogtak rajta, azokkal bármikor újra lehet indíttatni a marhavagonokat, a korszellemnek éppen megfelelő biomasszával.

Egyébként van egy másik kedves képem is, amelyet szívesen felidézek magamnak Európával kapcsolatban. Talán egy rádióadásban hallottam, hogy Edward Grieg utolsó éveiben csak ritkán mozdult ki bergeni házából, a híres Troldhaugenből. Üldögélt az ablak mögött, és nézte a ház alatti tavon tovaiskló hattyúkat. Egy indiai legenda szerint a hattyú el tudja választani a tejet a víztől. A valóságot az illúziótól.

Budapestre csak a két fiam jött velem, és persze a feleségem, a menyeim nem, az egyik nem sokkal a temetés előtt szült, a másik szinte mindenórás volt. Néhány hónappal később azonban föltétlenül szerettem volna, hogy ők is eljöjjenek velem Düsseldorfba, az Ai Weiwei kiállításra. Magam sem tudom miért, de azt akartam, hogy az akkor már néhány hónapos unokáim is velem legyenek. Aztán az egyik teremben, ahogy lopva méregettem, hogy vajon melyik ruha lenne jó nekem, vagy éppen az unokáimnak, megértettem, hogy miért fontos a jelenlétük. Az installációnak az volt a címe, hogy *Laundromat*. 2046 kitisztított, vasalt ruhadarab. Különböző méretekben nőknek, férfiaknak, gyerekeknek. Hétköznapi, nem alkalmi ruhadarabok, hogy végül *alkalomra* hordták őket, nem a ruhadarabok viselőinek akaratán, hanem végzetén múlott. Akár én is viselhettem volna némelyiket, vagy a feleségem, a gyerekeim, az unokáim, de akár *te* is hordhattad volna őket, vagy a feleséged, férjed, gyerekeid, unokáid. De nem én viseltem egyiket sem, a feleségem se, a gyerekeim vagy az unokáim se. És te se viselted egyiket sem, és a te feleséged, férjed, gyerekeid vagy unokáid sem. Hogy se én, se a feleségem, gyerekeim, unokáim és se te, se a te feleséged, férjed, gyerekeid, unokáid nem viselték egyik ruhadarabot sem, egyikünknek sem az érdeme. Fatális véletlen, egyikünknek sincs hozzá semmi köze. Születni kell hozzá, adott helyre, adott időben, adott konstellációban. Ugyanúgy, ahogy születni kellett ahhoz is, hogy valaki a közelmúlt egyik apokaliptikus színhelyére, Idomenire kerüljön. Ezek a ruhadarabok ugyanis onnan származtak. A ruhadarabokat 2016-ban, a láger fölszámolása után gyűjtötték össze. Ai Weiwei kitísztíttatta, megfoltoztatta, kivasaltatta, katalogizáltatta őket, és a kiállítás idején ott lógtak az egykori helyi

parlament, ma K21-nek nevezett kastélyépület egyik kiállító termében, takarosan fogasokra akasztva, akár valamelyik olcsóbb áruház kiárusítási osztályán.

Hamarosan Hamburg felé, vonaton. Karácsonyra egy koncertjegyet kaptunk a híres-hirhedt Elbphil-harmonie-ba. Vonaton nem tudok se aludni, se ébren maradni. Rendszerint negyedóra múltán valami különös, kocsonyás bardo állapotba csúszok, ami szerencsés esetben se nem kellemes, se nem kellemetlen. Mindenesetre vittem magammal egy utazásra kiválóan alkalmas, tenyérnyi nagyságú, vékonyka könyvecskét. Azt hiszem, nyugodtabb utazásom lett volna a szokásos kocsonyás, bardo állapotban. "Sie haben die unglaubwürdige Kühnheit - olvasom -, sich mit Deutschland zu verwechseln! Ön hitelt nem érdemlő vakmerőséggel összetéveszti saját magát Németországgal! Ahol talán nincs is oly messze a pillanat, midőn a német népnek mindennél fontosabb lesz, hogy nehogy önnel összetévesszék." Thomas Mann írta le ezt a két mondatot, 1936-ban. A bonni egyetem ekkor fosztotta meg a már svájci emigrációban élő írót a díszdoktori címétől. Thomas Mann az egyetem kiközösítő levelére válaszolt, az intézmény dékánjának címezve. Ez a két mondat Heinrich Detering *Mit jelent itt a "mi"? - A parlamentáris jobboldal retorikájáról* című tanulmányának a mottója. Ezt vittem magammal, ha netán ébren maradnék útközben. Ébren maradtam.

Az az igazság, hogy egyáltalán nem szeretek utazni. De ebben az évben már mindenképpen el akartam menni Párizsba. 1981 óta minden évben átmegyünk, az utolsó két évet viszont ki kellett hagynunk. Párizs nekem a második hazám Köln után. Ide disszidáltam először, itt jöttem rá, hogy tényleg nem tudok és nem is akarok élni későbbi feleségem nélkül, és itt játszódik a legszemélyesebb írásom. Az egyik nap kivételesen határozott céllal indultam el a lakásból, de talán éppen ezért elvétettem a metró megállót, és néhány utcával előbb szálltam le. De ezt csak akkor vettem észre, amikor már fölértem a felszínre. Fölnéztem az utcatáblára, 8. kerület, Rue la Boétie. Különös, ha egy utcatáblán a 8. kerületet olvasom, mind a mai napig a budapesti VIII. kerület jut eszembe. Vajon hogyan alakult volna az ország sorsa, ha a VIII. kerületben is lett volna vagy legalább lenne egy Boétie-ről elnevezett utca? Étienne de La Boétie, Montaigne barátja, ezt írja a 16. század közepén a zsarnokságról és az önkéntes szolgaságról: "Alig hihető tán, pedig így van: a zsarnok hatalmához négy-öt ember elég... Mindig is úgy volt, hogy öt-hat embernél többen soha nem voltak közel a zsarnok füléhez. Törleszkedtek maguktól, vagy ő hívta magához őket... Ebből aztán újabb öt-hatszáz személy húz hasznot, szerepük olyan, mint a fentieké a tirannus mellett. Hatszázan kezükben tartanak újabb hatezret, akiket felemeltek, s akik kezébe a megyéket adják, vagy a pénzügyeket... Nyomukban még tülekednek annyian, hogy aki e hálót egyszer kiüríteni megkísérelné, rádöbbenne, hogy nem hatezert, de százezreket, sőt tán milliókat tart e kötél..." Lassan félezer éve idézgetik az írást, mert csak az idő mozdul el, ellenben benne az ember, változó kosztümben és kelléktárral ugyan, csak kereng maga és kényszerneurózisai körül, újra és újra kitermelve magából a politikai

zombikat. “Soyez résolus de ne servir plus, et vous voilà libres”, mondja La Boétie látszólag naív, kamaszos hévvel. "Ne szolgáljatok, és szabadok vagytok." Mert tudja: értelmesen ellenállni csak addig lehet, amíg a zombi járni nem kezd. Utána már csak az orosz rulett marad.

Aztán vissza Kölnbe. Néhány héttel később közel huszonnégy százalékot kap a német fasiszta párt Thüringiában. Nem állítom, hogy mindenki fasiszta, aki az AfD-t (Alternatíva Németországért) választotta, de mindenkinek egyenként tudnia kellett, hogy egy fasiszta pártra szavaz. Másnap a televízióban a *Der Staat gegen Fritz Bauer (Az állam Fritz Bauer ellen)* című film. Az „állam“ jelentése világos, Fritz Bauer nevére pedig rá lehet keresni a Wikipédiában.

Létezik egy fotó, a harmincas évek Németországából. Horizontális sorokban álló, előre figyelő tömeget látunk. Férfiak, nők, fiatalok, idősebbek, többnyire civilben, néhányan egyenruhában. Mindenki lelkesen a magasban tartja jobb karját, náci köszöntésre. Csupán egyetlen férfi áll a kép jobb felső felében, mellén összefont karral, és hunyorogva néz előre, mintha valami elvakítaná. Pontosan emlékszem, mikor láttam először ezt a fotót. 1991 volt és hajlamosak voltunk azt gondolni, hogy Európa fordulóponthoz érkezett. A fénykép a *Die Zeit*-ben jelent meg, és akkor még senki sem tudta, kit ábrázol. Az az igazság, hogy sosem hittem igazán a szabad akaratban. Csak egyetlen napot kell visszapörgetnünk az életünkből, számba venni cselekedeteinket és nem-cselekedeteinket, és máris nevetséges koncepciónak tűnik a szabad akarat. Még egy olyan társadalomban is, ahol mind a szellemi, mind a társadalmi és anyagi feltételek egy viszonylagos személyes autonómiának kedveznek. Azt talán még a legostobább és legrosszindulatúbb ész is fölfogja, hogy miféle nevetséges cinizmus extrém körülmények között a szabad akaratot emlegetni. Abban sem nagyon tudok hinni, hogy az ember képes megváltoztatni az egyetemes emberi létezést meghatározó, ki tudja miféle vezérlő pultokról irányított, évezredes kényszerpályákat. Körülbelül az első artikulált emberi szó kimondása óta tudjuk, a háború, a háborúskodás végletesen rossz, ellenben a béke, a békesség a legfőbb javak egyike. Mégis a legeslegelső artikulált szó kimondásával egyidejűleg hadat üzent az egyik ember a másiknak, és magatartása csak annyiban változott az évezredek során, hogy előnyben részesíti az evőeszközt vagy a vízöblítéses WC-t. Ennyire ostoba? Ennyire nem ura a saját cselekedeteinek, sorsának, a saját gondolatainak? Miért kellene akkor hinnem a szabad akaratban vagy az elátkozott kényszerpályák megváltoztatásában? Valami viszont mégiscsak kell, hogy rajtunk is múljon. Ha ez nem így lenne, valóban értelmét vesztené az erkölcs, az emberi együttélés finommechanikája. És képtelen vagyok leszokni arról, hogy úgy gondoljam, végső soron az ember maga hangolja be ezt a rendkívül finom műszert. Ösztönösen és tudatosan. Így soha nem szökhet el életében a felelősség árnyéka elől. Mert a felelősség a saját árnyéka. Akár hisz a szabad akaratban, akár nem.

2019